

Vroongronden op Schouwen

FRANS BEEKMAN

Vroongronden in Zeeland zijn zwak golvende schrale duingrassen tussen de hoge kustduinen en de achterliggende polder. In dit artikel over de vroongronden op Schouwen worden het ontstaan, de natuur- en cultuurwaarden en de aantastingen van dit merkwaardig kultuurlandschap besproken.

De Kop van Schouwen heeft het grootste duingebied van Zeeland. Ten westen en noorden van Haamstede liggen de reliëfrijke buitenduinen, gedeeltelijk beplant met dennen. Tussen Haamstede en Renesse liggen de reliëfarme binnenduinen. De grens tussen de duinen en de polder wordt gevormd door de lijn Westenschouwen-Burgh-Haamstede-Renesse, verbonden door de Hogeweg en Hogezoom.

Een heel oud landschap

In het midden van de 19e eeuw hadden de laagste delen van de binnenduinen een bebost karakter: daar lagen de zgn. elzenmeten, een bijzonder kultuurlandschap van een begreppelde binnenduinvlakte omzoomd door houtwallen. Langs de greppels stonden elzen die om de 7 jaar werden afgezet. Op de akkertjes ertussen (de "meetjes") verbouwde men enige jaren zomergraan en liet er dan 5 jaar koeien lopen. Dit gesloten landschap werd later deels omgezet in boomgaarden en thans is het grotendeels in gebruik door de verblijfsrecreatie. Tussen deze beboste stukken bij Haamstede en Renesse zien we het open duingrasland met hier en daar lage onbegroeide zandwallen als perceelsgrenzen. Door het gebied lopen een paar zandwegen. Bij de Oude Hoeve liggen een paar inlaagdijkjes op de plaats waar in de Middeleeuwen nog een afwatering naar zee bestond. Dit Palinxgat, later Watergat, moet eruit hebben gezien als de huidige Slufter op Texel.

Het open duingrasland vertoont een zwak reliëf met kopjes en slenken. Het hoogste deel komt juist boven 7 meter + N.A.P. en verheft zich plateauachtig boven de hierboven genoemde beboste binnenduinvlakte. Vanaf de Middeleeuwen liep midden door dit gebied de grens tussen Renesse en Haamstede. Bij Renesse hoorde de Oosteren ban, bij Haamstede de Westeren ban ("ban" is rechtsgebied). Naast deze juridische aanduiding werd het gebied bekend onder de naam "vroongronden". Dat betekent dat het oorspronkelijk van de (lands)heer was. De naam wordt wel gebruikt voor alle zwakgolvende duingrassen tussen hoge duinen en polder in Zuidwest-Nederland. Bijzonder is dat deze reliëfarme overgangszones tussen duin en polder op grotendeels aanwezig is en niet zoals in Holland op grote schaal is afgegraven, waardoor de overgang daar heel abrupt is geworden. Juist de geleidelijke overgang in reliëf, maar ook in grondwaterstand en kalkgehalte levert interessante gradiëntsituaties op met belangrijke natuurwaarden. Tenslotte spreekt de lokale bevolking meestal van "duinpolder" als ze vroongronden bedoelen.

In de oude landbouw funktioneerden de vroongronden als graasgebied voor koeien, schapen en geiten. Ze zijn te vergelijken met de heidevelden van Oost-Nederland.

Het vroongrondenreservaat vormt een buffer tussen de dorpen Renesse en Haamstede. Het heeft lintbebouwing voorkomen en geeft met z'n uitzicht op de karakteristieke vuurtoren van Haamstede een belangrijk gevoel van ruimte in de 's zomers overvolle Kop van Schouwen met 65.000 overmachten en meer per dag.

Er wordt onderscheid gemaakt tussen de Westelijke Vroongronden tussen Haamstede, Nieuw-Haamstede en de Verklikkerduinen en de Oostelijke Vroongronden tussen Haamstede en Renesse. Samen zijn ze ca. 550 ha groot. Het Vroongrondenreservaat van Staatsbosbeheer tussen Haamstede en Renesse is 111 ha groot.

Natuurwaarden

De vroongronden beschouw ik als de oudste Jonge Duinen, ontstaan in de 10e en 11e eeuw. Door hun 1000-jarige ouderdom zijn ze ontkalkt en door de eeuwenlange beweiding kregen eiken en berken geen kans: er ontwikkelde zich een steppe-achtig landschap. Ook sommige afgezande duinakkers hebben inmiddels weer een graslandbegroeiing. Typisch voor hun ligging boven poldernivo is de grote afwisseling van zomer- en wintergrondwaterstand. In de slenken staat 's winters het water decimeters boven het maaiveld en men heeft in het verleden met allerlei greppeltjes dit winterwater proberen af te voeren. 's Zomers staat het water tot 1 meter onder het maaiveld.

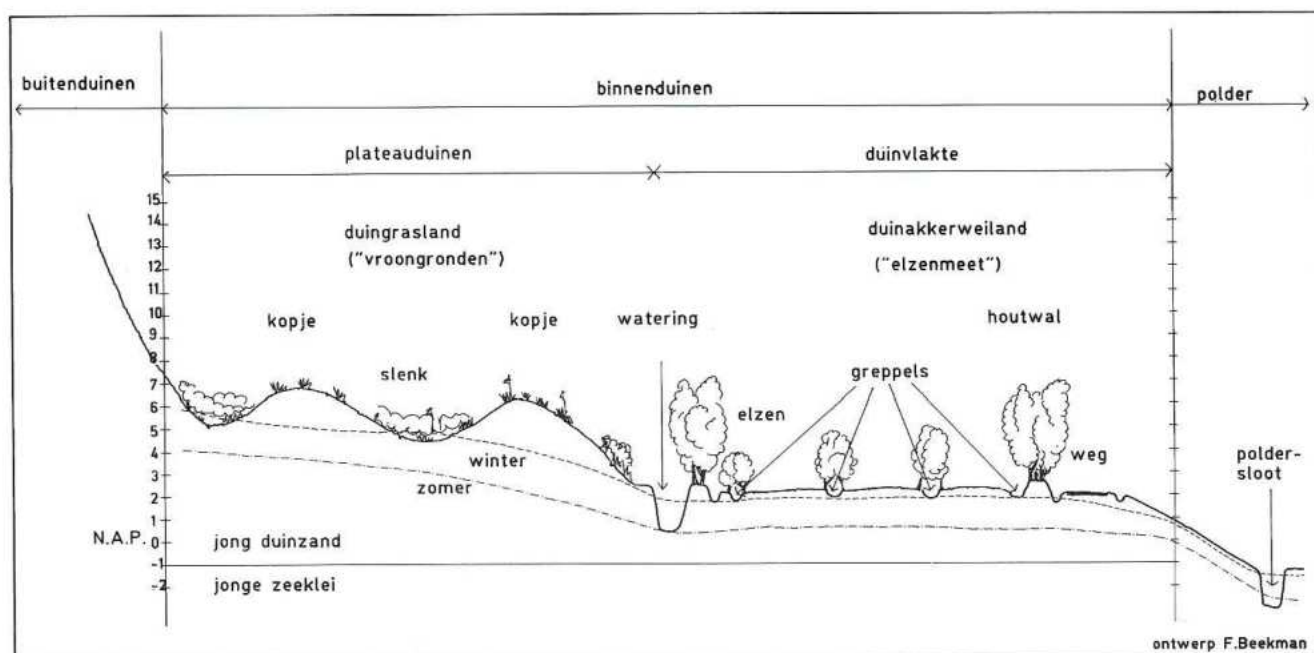
Botanisch valt vooral het verschil tussen kopjes en slenken op. Op de kopjes treft men de Duinschapegras-Walstro-associatie met allerlei mossen aan. Pijpestrootje en Duinriet komen in de wat vochtige laagten voor. De slenken hebben deels een Kruiwilgstruweel. In het verleden kwamen hier rijk ontwikkelde vegetaties voor behorende tot het Knopbies-verbond en het Biezenknoppen-Pijpestrootje-verbond. Veel hiervan verdween, maar interessante soorten als Armbloemige waterbies, Vlozegge en Vleeskleurige orchis kunnen hier en daar nog worden aangetroffen. Wellicht het meest waardevol zijn nog de aanwezige vegetaties van het Dwergbiezenverbond op plaatsen die al vele jaren een consequent begrazingsbeheer ondergaan.

Door diverse omstandigheden is de grondwaterstand hier meer dan 1 meter gedaald. De waterwinning bij Haamstede heeft daaraan bijgedragen, maar nog meer de polderpeilverlaging na de herverkaveling (1954-1960) en vooral de verwaarlozing van het drainagesysteem in het gebied. Dit stelsel hield vroeger water in voorjaar en zomer lang vast door middel van stuwtjes. Nu loopt 1 miljoen m³ zoet water per jaar de polder in.

Opvallend bij enkele veedrinkputten in de vroongronden en bij het Watergat zijn Dotterbloem en Waterdrieblad, planten gebonden aan zoet water en venige bodem, een combinatie die in het zilte Zeeland niet voorkomt. Ook bijzonder is het voorko-

Vleeskleurige orchis.

Schematische doorsnede binnenduinen met Vroongronden en Elzenmeten.

men van Struikheide en Dopheide in de vroongronden op volledig ontcalcate, arme, zure bodems. Ook Brem hoort in dit rijtje thuis.

Niet alleen verdwenen planten door de verdroging, ook de vogelwereld veranderde. Sinds ongeveer 1950 verminderde het aantal broedparen van de Wulp, Tureluur, Grutto en Gele kwikstaart op de vroongronden van Schouwen. De Watersnip, Kemphaan en Kluut verdwenen als broedvogel. De belangrijkste broedvogels zijn nu nog Kievit, Scholekster, Veldleeuwerik, Graspieper, Tapuit, Patrijs, Bergeend, Wilde eend, Slobeend en Winter-taling (de laatste soorten alleen in natte jaren). Vooral het voorkomen van de Tapuit is belangrijk in dichtheden van 1 tot 4 paar per 10 ha. Broedend in konijnholen is het een echte vogel van de vroongronden.

Reeën, Hazen en Konijnen kan men er geregeld zien. Zeldzaam zijn Heikikker en Zandhagedis.

Kultuurwaarden

De vroongronden behoren tot de oudste kultuur-landschappen van Zeeland. Veel landbouwactiviteiten behoren nu tot het verleden. Toch zijn nog allerlei landschapselementen aanwezig die aan het vroeger intensieve gebruik herinneren. Zo loopt tussen de Duinhoeve en het Watergat een vervallen duinwating, waar tussen de 17e en de 19e eeuw de Westeren ban uitwaterde op de Oosteren ban.

De onregelmatige blokverkeveling moet van zeer oude datum zijn en misschien al dateren uit de tijd dat het kleilandschap overstoven werd door duinzand. Diverse lage zandwallen zijn perceelsscheiding geweest. Er liggen enkele veedrinkputten, "vaete" genoemd. In de vroongronden komen greppelpatronen voor. Dit microreliëf wordt vooral na begrazing zichtbaar. De wat regelmatigere structuur van de elzenmetengreppels lijkt jonger. De greppels liggen dicht bij elkaar: dat wijst op een heel wat vochtiger toestand dan nu het geval is. Ze geven zo informatie over de grondwaterstand in het verleden.

In de overgangszone van de vroongronden naar de polder Schouwen lagen vanouds allerlei wateringen, waarin terwille van de waterhuishouding in de boomgaarden door middel van stuwtes water gebufferd werd tot de zomer. Ook de vroongronden profiteerden hiervan.

In 1891 werd vlak achter de inlaagdijkjes bij het Watergat een eendenkooi aangelegd.

De cultuurhistorische waarden zijn in de vroongronden nog niet systematisch geïnventariseerd. Toch lijkt dat veelbelovend en het zou ons inzicht geven in de oudste occupatie van dit duingebied.

Doorsnijding

De ernstigste ingreep is in 1915 de aanleg van de trambaan door de vroongronden geweest, in 1940

Links onder: Kopjes en slenken in de vroongronden tegen de boomgaarden van de Hogezoom aan (foto: F. Beekman).

Rechts onder: Begreppelde Vroongraslanden omzoomd door een houtwal bij Renesse (foto: F. Beekman).

gevolgd door de aanleg van een straatweg langs die trambaan. Na 1953 verdween de tram van Schouwen-Duiveland. De verhoogde trambaan met grind ligt er nog steeds en is nu een ruitpad. De straatweg werd geasfalteerd en vormt een verbindingsweg tussen Renesse en Haamstede, drukker dan de oude verbinding Hogezoom, waar de klinkers gespaard zijn. Het zal duidelijk zijn dat de Vroonweg een storende invloed op de vroongronden heeft. Op termijn zou de weg moeten verdwijnen, zoals ook gesteld in "Zeeuwse duinen; knelpunten en kansen" (1990) en overigens ook al in de "Structuurstudie" van Westerschouwen uit 1973.

Golfbaan als testcase

De voortdurende degradatie van het landschap door de verblijfsrecreatie leidde tot het onder de Natuurbeschermingswet plaatsen van grote delen van de Kop van Schouwen op 7 december 1978. Binnen de aanwijzing lagen Staatsnatuurmonumenten en Beschermd Natuurmonumenten. Ten noorden van Haamstede was zo'n Beschermd Natuurmonument aangewezen, bestaande uit cultuurgraslanden, houtwallen en houtsingels met oude bomen, die in 1953 niet onder water kwamen, gelegen op de overgang van binnenduinen naar polder. Juist dit stuk zou een rol gaan spelen als golfbaanlokatie in de Schouwse duinen. Op landbouwkundige gronden is tot aan de Kroon de aanwijzing van dit gebied betwist en in 1984 werd deze 18 ha uit het natuurmonument Kop van Schouwen gehaald. Tussen 1986 en 1989 is een heftige en principiële strijd gestreden of een 9-holes golfbaan met een oppervlakte van 21,5 ha hier mocht komen. De golf-

club sprak van een versterking van de landschappelijke waarde. De natuurbeschermers wezen op jodelende Wulpen boven het oude kultuurlandschap van de vroongronden en omgeving. Complicerende faktor was dat 3,5 ha van het project toch nog binnen het Beschermd Natuurmonument zou vallen. De natuurbeschermingsorganisaties wezen voortdurend op de bijzondere ligging van de golfbaan op de gradiënt van duin naar polder met een gevoelige grondwaterstandsituatie en met een hoge potentiële natuurwaarde. Verlaging van de grondwaterstand, vergravingen, besproeiing met ongezuiverd Haringvlietwater, bemesting van de "greens" en "fairways", onkruidbestrijding en permanent betreding zouden de natuurlijkheid en de rust van dit deel van de binnenduinen aantasten. "Nergens in de Kop van Schouwen is die overgang nog zo onaangetast gebleven" stond in de bezwaarschriften. Vooral het voornemen vrijstelling te verlenen voor de gedeelten van de golfbaan die binnen het Beschermd Natuurmonument zouden vallen, zou een precedent geschapen hebben voor rekreatief gebruik van alle dergelijke terreinen in Nederland. Bij gemeente, provincie en minister werden de argumenten van de natuurbeschermers niet gehonoreerd. Toen restte alleen nog een Kroonberoep waarbij een advies hoorde van de Natuurbeschermingsraad. Juist het effect op de drie gedeeltes vattend binnen het Beschermd Natuurmonument was aanleiding tot een negatief advies. In de herfst van 1989 verklaarde de Raad van State de door de minister gegeven toestemming nietig en "viel het doek voor de golfbaan in de Kop van Schouwen", zoals de lokale pers dramatisch opmerkte.

Toekomst

De vroongronden zelf zijn redelijk beschermd tegen planologische aanslagen. Belangrijk voor de toekomst lijkt het om het natuurmonument Kop van Schouwen niet geheel te isoleren en alles daaromheen vol te bouwen. Het moet een natuurmonument zijn dat, via overgangsstroken met minder intensief bodemgebruik, een funktionerend onderdeel is van een groter geheel. Daarnaast is het van groot belang, dat het experiment van waterschap en provincie om op praktisch-schaal het afstromende duinwater weer te gaan stuwten, wordt gerealiseerd. Het "stuwtesplan" is als proefproject voorgedragen voor subsidie in het kader van de Derde Nota Waterhuishouding. De waarde van de vroongronden kan worden verhoogd door het verkeersarmer maken of verwijderen van de Vroonweg, door het uit de vroongronden halen van de camping Duinhoef en door het extensiever maken van de verblijfsrecreatie in het gebied tussen vroongronden en Hogezoom. De oude golfbaanlokatie zou relatienota-gebied kunnen worden of door een natuurbeschermingsorganisatie aangekocht kunnen worden. Of dit alles ook werkelijk gebeurt, hangt af van de besluiten van allerlei maatschappelijke groeperingen. Ook hier zal het kultuurlandschap uitdrukking zijn van de wensen van de samenleving op een bepaald moment in de lange geschiedenis van dit deel van Zeeland.

Frans Beekman is historisch-geograaf en leraar aardrijkskunde aan de Rijksscholengemeenschap "Professor Zeeman" in Zierikzee. John Beijersbergen was zo vriendelijk de eerste versie van dit artikel kritisch door te lezen.

De Tapuit broedt in konijnholen op de Vroongronden (foto: Henk Harmsen).

